

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیریت تحصیلات تکمیلی

پژوهشکده تاریخ

پایاننامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش ایران اسلامی

عنوان پایان نامه:

بررسی ساختار و کارکردهای دیوان استیفاء در دوره‌ی سلجوقی

استاد راهنما

دکتر الهامه مفتاح

استاد مشاور

دکتر شهرام یوسفی فر

پژوهشگر

سعدالله قادرزاده

اسفندماه ۱۳۹۰

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیریت تحصیلات تکمیلی

پژوهشکده تاریخ

هیأت داوران در تاریخ / /

پایاننامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش تاریخ ایران اسلامی آقای سعدالله قادرزاده

تحت عنوان

بررسی ساختار و کارکرد دیوان استیفاء در دوره سلجوقی

را بررسی کردند و پایاننامه با درجه به تصویب نهایی رسید.

۱. استاد راهنمای پایاننامه	دکتر الهامه مفتاح	با مرتبه علمی	امضا
۲. استاد مشاور پایاننامه	دکتر شهرام یوسفی فر	با مرتبه علمی	امضا
۳. استاد داور داخل گروه	دکتر	با مرتبه علمی	امضا
۴. استاد داور داخل گروه	دکتر	با مرتبه علمی	امضا
۵. استاد داور داخل گروه	دکتر	با مرتبه علمی	امضا
۶. استاد داور خارج از گروه	دکتر	با مرتبه علمی	امضا
۷. استاد داور خارج از گروه	دکتر	با مرتبه علمی	امضا

امضای مدیر گروه

تفہیم بہ مدارس

تفہیم بہ مدارس

در این قسمت از پژوهش بر خود لازم میدانم که از زحمات بزرگوارانی که بنده را در فراهم آوردن این پژوهش همکاری نموده‌اند کمال تشکر و قدردانی نمایم. در ابتدای امر مراتب تشکر و قدردانی خود را به پیشگاه استاد فرزانه‌ام سرکار خانم دکتر الهامه مفتاح به عنوان استاد راهنمای این پژوهش تقدیم مینمایم، شخصیتی که همواره در این پژوهش راهنما و مشوق بنده بوده و با دقت تمام مطالب آن را مطالعه نموده و با راهنمایی‌های ارزنده‌ی خود بنده را رهین منت خود نموده‌اند همچنین از زحمات استاد مشاور ارجمندم جناب آقای دکتر یوسفی فر قدردانی میکنم، ایشان متن این اثر را به دقت و وسواس تمام بررسی نموده و نکات سودمندی را بدان افزودند زحمات این استاد فرزانه را ارج مینهم و توفیق روز افزون ایشان را از خداوند منان خواستارم. در کنار این بزرگواران شایسته است از مسئولین خدوم و زحمت کش کتابخانه‌ی پژوهشگاه علوم انسانی و مسئولین کتابخانه‌ی شهرستان بانه که بنده را با در اختیار قرار دادن منابع مربوط به این پژوهش، یاری نموده‌اند کمال تشکر و قدردانی نمایم. همچنین بر خود لازم میدانم از زحمات دوستان ارجمندم جناب آقای مهدی محمدی و جناب آقای پیام نیکپور بدر همکلاسیهای ارجمند اینجانب که همواره مشوق و حامی من بوده‌اند تشکر نمایم، کامیابی و سربلندی آنان را از خداوند یکتا خواستارم.

چکیده

بررسی و ارائه سیمایی روشن از ساختار و کارکردهای دیوان استیفاء در دوره سلجوقی با استناد به روش تحلیلی رویکردی است که پژوهش حاضر بدان نظر دارد. در ساختار هرمی دیوان استیفاء در رأس هرم مستوفی کل و نایبش با تشکیلات دیوانی مربوطه، در وسط هرم مستوفیان و نایبان مستوفی ایالتی و در قاعده هرم مشرفان، شحنگان، دبیر جامگان، عاملان، رؤسا و محصلان مالیاتی به عنوان صاحب منصبان مرتبط با دیوان استیفاء در امر جمع و جبايت امور مالیاتی بودند. تشخیص منابع عایدات و هزینه گذاری دو کارکرد دیوان استیفاء محسوب میشد و مستوفیان به عنوان میراث داران نظام اداری از قدیم الایام پیشاهنگان انجام این امر بودند.

جمعآوری عواید مالیاتی و همچنین پرداخت هزینه و مواجب تا پایان حکومت سلجوقی در دست دیوان استیفاء متمرکز نماند بلکه با چالشهای عدیدههای مواجهه گشت. نظام پرداخت هزینهها و مواجب در ابتدا به دلیل رفاه اقتصادی، تجاری و کشاورزی به نقد و از مرگ ملکشاه به بعد به دلیل رکود اوضاع اقتصادی، تجاری و کشاورزی و کمبود وجوه نقد به جنس در لباس استفاده از عواید ملکی در نظام اقطاعی نمود پیدا کرد و مواجب و هزینهی دیوان و دیوانسالاران در تمام جنبهها به اقطاع به عنوان یک سیستم نامتمرکز مالیاتی واگذار گردید. این امر زمینه ساز مشکلات جدی و بحرانهای مالی برای امپراطوری سلجوقی شد. نظام اقطاعی در امر جمع آوری مالیات و عواید مالی دیوان استیفاء را با چالشهای متعددی مواجه ساخت به نحوی که آن را دچار آسیب جدی کرد.

کلیات پژوهش

۱. طرح موضوع	۱۴
۲. طرح مسئله	۱۵
۳. سوالهای پژوهش	۱۶
۴. فرضیههای پژوهش	۱۶
۵. پیشینه پژوهش	۱۷
۶. اهمیت و ضرورت پژوهش	۱۸
۷. اهداف پژوهش	۱۹
۸. قلمروهای پژوهش	۱۹
۹. روش پژوهش	۲۰
۱۰. تعریف مفاهیم	۲۰
۱۱. محدودیت های پژوهش	۲۱
۱۲. ابزارهای گردآوری اطلاعات	۲۱
۱۳. ساماندهی تحقیق	۲۱
۱۴. معرفی منابع	۲۲

بخش اول: ساختار دیوان استیفاء

فصل اول: نگاهی به دیوان استیفاء

مقدمه	۳۲
۱. مقدمه‌های در باب دیوانسالاری غزنوی	۳۳
۲. مقدمه‌های در باب دیوانسالاری سلجوقی	۳۵
۳. سابقه‌ی ایرانیان در امور دیوانسالاری	۳۸
دیوان استیفاء ممالک	۴۱
استیفاء در لغت و اصطلاح	۴۳
مستوفی الممالک	۴۵
نایب مستوفی	۴۷
خصال مستوفیان	۴۸
مستوفیان در فراز و نشیب تاریخ سلجوقی	۵۳

فصل دوم: مناصب مرتبط با دیوان استیفاء

ارتباط مشرف و دیوان استیفاء	۵۶
ارتباط رئیس و دیوان استیفاء	۵۹
ارتباط عمید و دیوان استیفاء	۶۰
ارتباط شحنة و دیوان استیفاء	۶۲
ارتباط دبیرجامگی و دیوان استیفاء	۶۴
ارتباط جهبذ و دیوان استیفاء	۶۵
ارتباط محصلان مالیاتی و دیوان استیفاء	۶۵
ارتباط صاحب دیوان و دیوان استیفاء	۶۶

۶۶	ارتباط مستخرج و دیوان استیفاء
	شعبات دیوان استیفاء
۶۸	دیوان معامله و قسمت
۶۸	دیوان عمل
۷۰	خزانه
۷۴	مصارف خزانه
۷۵	وضعیت خزاین
۷۸	رابطهی دیوان استیفاء با نهاد وزارت

فصل سوم: روال کار و دفاتر مالی دیوان استیفاء

۸۱	شیوهی کار دیوان استیفاء
	دفاتر ثبت مالی استیفاء
۸۸	دفتر روزنامهچه (تعلیق)
۸۹	دفتر توجیهات
۹۱	دفتر قانون اموال
۹۱	دفتر خرج مقرری دیوان
۹۲	دفتر اوارجه
۹۳	دفتر مفرد و جامع
	مقدمات علم استیفاء
۹۴	۱. سیاق
۹۶	برات
۷۱	مثنی
۹۷	تسلیم نامه

مؤامره (دستورالعمل)	۹۸
مفصلات	۹۸
حشو و بارز	۹۸
ترقین	۹۹
تثمین و تخمین	۹۹
۲. علم حساب و اعداد	۱۰۰
۳. اوزان و مقادیر	۱۰۰
۴. ارقام اجناسی	۱۰۱
۵. حروف ابجدی	۱۰۲
نتیجه	۱۰۳

بخش دوم: کارکردهای دیوان استیفاء

فصل اول: تشخیص عایدات

مقدمه	۱۰۶
اهمیت مالیات	۱۰۷
نگاهی به تعیین مالیات و منابع تامین عایدات در دورهی سلجوقی	۱۰۸
منابع عایدات دورهی سلجوقی	۱۱۱
۱. مالیات	
۱-۱ مالیاتهای متعارف (مرسوم یا عایدی)	۱۱۲
خراج (مالیات ارضی)	۱۱۳
عشر	۱۱۷
خراج مراعی	۱۱۸

کراع	۱۱۹
جزیه	۱۱۹
خراج شاهان دست نشانده	۱۲۰
مالیات پرستشگاهها	۱۲۲
مقاطعه	۱۲۲
زکات	۱۲۳
طسق	۱۲۳
ارتفاع	۱۲۳
۱-۲ مالیاتهای غیر متعارف (نامرسوم یا غیر عادی)	۱۲۴
مکس	۱۲۴
مالیات بازار	۱۲۶
ضرایب	۱۲۶
اجتيازات	۱۲۷
مواصير	۱۲۷
خفارت	۱۲۷
مال السلاح	۱۲۸
شراب بها	۱۲۸
نعل بها	۱۲۸
مال الجوالی	۱۲۸
نزل	۱۲۸

۱-۳ مالیاتهای فوق العاده	۱۲۹
۲. مصادره‌ی اموال	۱۳۰
۳. جرایم	۱۳۳
۴. غنایم	۱۳۴
۵. عوارض گمرکی	۱۳۶
۶. درآمدهای اتفاقی (طیارات)	۱۳۸
۷. هدایا، پیشکشها و رسومات	۱۳۹
۸. املاک سلطنتی	۱۴۱
۹. فروش مشاغل	۱۴۲
مساحتی زمین و شیوههای ارزیابی مالیات	۱۴۵
اصلاح تقویم مالیاتی	۱۴۸

فصل دوم: مالیات گیری بین دیوان استیفاء و نظام اقطاع

مقدمهای بر وصول مالیات	۱۵۰
مقدمهای در باب اقطاع	۱۵۳
چالش مالیاتی امپراطوری	۱۵۸
اخذ مالیات در اقطاع	۱۶۴
تاثیر مالیات گیری اقطاعی در سقوط سلجوقی	۱۶۵
کم رنگ شدن نقش دیوان استیفاء در امور مالیاتی	۱۶۷
اقتصاد دوره‌ی سلجوقی	۱۷۱

فصل سوم: هزینه گذاری

هزینه‌های اردو کشی و جنگها	۱۸۲
هزینه و مواجب دیوانسالاران	۱۸۴
ادرا ر	۱۸۵
جامگی	۱۸۵
اجرا	۱۸۵
برات	۱۸۵
حواله	۱۸۶
نان پاره	۱۸۶
بیستگانی	۱۸۶
هزینه‌های سادات و علمای مذهب	۱۸۷
هزینه‌های دربار	۱۸۸
هزینه‌های امور عام المنفعه	۱۸۹
هزینه‌های متفرقه	۱۹۰
نتیجه	۱۹۱

بخش سوم: شرح حال مستوفیان

فصل اول: شرح حال مستوفیان

مقدمه	۱۹۳
مستوفیان دوره‌ی سلجوقی	
شرف الملک بن محمد بن منصور خوارزمی	۱۹۴
شرف الملک ابو سعد	۱۹۷

- ۱۹۷ ابوالفضل قمی بلاسانی
- ۲۰۰ استاذ علی
- ۲۰۱ ابوالمحاسن سعدالملک بن محمد بن آبی
- ۲۰۲ ابوسعید هندو
- ۲۰۳ خطیر الملک میبدی
- ۲۰۵ مختص الملک کاشی
- ۲۰۶ کمال الملک سمیرمی
- ۲۰۷ شمس الملک بن نظام الملک
- ۲۰۸ عزیز الدین ابونصر
- ۲۰۹ ابوالقاسم صفی گنجهای
- ۲۱۰ معین الدین ابونصر احمد کاشانی
- ۲۱۰ بهاءالدین ابوطالب
- ۲۱۰ صفی اوحد حبرهای
- ۲۱۱ کمال ثابت قمی
- ۲۱۳ مجدالدین ابوطالب (مهذب ابوطالب بن ابی البدر)
- ۲۱۴ رضی الدین ابوسعید خوافی
- ۲۱۴ کمالالدین ابوریان اصفهانی
- ۲۱۵ خاصبک بن یلنگری
- ۲۱۵ مکیالدین ابوالفخر
- ۲۱۶ کمالالدین یحیی
- ۲۱۶ کمالالدین ابو شجاع

۲۱۶	معینالدین ساوی
۲۱۸	صاحب عزیزالدین
۲۱۹	کافی الدین محمد
۲۲۰	نتیجه

پیوست:

منشورهای ارسالی دیوان استیفاء به مستوفیان

۲۲۳	۱. منشور استیفای زینالدین ابوالعلاء صاعد بن حسین مستوفی مرو
۲۲۴	۲. منشور استیفای یکی از نواحی دیگر
۲۲۵	منابع و مآخذ

۱. طرح موضوع

سلجوقیان از جمله سلسله‌های تاثیرگذار بر حوادث سیاسی و اقتصادی ایران بودند که در قرن ۵ و ۶ ه. ق بر مناطق وسیعی از ایران، کرمان، آسیای مرکزی و روم تسلط پیدا کردند. یکی از پیامدهای مهم روی کارآمدن ترکان سلجوقی تجزیه و از بین رفتن حکومت‌های مستقل، نیمه مستقل، بقایای شاهزادگان محلی و تشکیل امپراطوری نوین در قسمت عمده‌ای از ایران و آسیای مرکزی بود.

در دوره آلب ارسلان (۴۵۵-۴۶۵ ه. ق) حوزه‌ای حکومت سلجوقی نسبت به دوره طغرل وسعت بیشتری یافت بدین معنی که از شرق، هرات و قسمت عمده‌ای از افغانستان کنونی، از غرب و شمال-غرب ارمنستان را در بر می‌گرفت. در دوره‌ای ملکشاه (۴۶۵-۴۸۵ ه. ق) نواحی آسیای صغیر، نواحی مدیترانه و قسمتی از روم به امپراطوری ملحق شد؛ نگهداشتن این سرحدات بسیار مشکل می‌نمود. حفظ کردن مناطق سرحدی در دوره سلاجقه بزرگ به صورت اساسی و جدی دنبال می‌شد ولی از این دوره به بعد تجزیه آن شروع شد و راه را برای استقلال شاخه‌های دیگر حکومت سلجوقی در نواحی‌ای چون کرمان و آسیای مرکزی و یا حکومت‌های دیگری چون خوارزمشاهیان فراهم ساخت.

سلجوقیان مثل حکومت‌های دیگر به دلیل دارا بودن خاستگاه قومی و قبیله‌ای با امور دیوانی و دفتری آشنائی چندانی نداشتند و برای رهایی از این معضل به دبیران و دیوانسالاران ایرانی متوسل شدند که میراث داران خدمات اداری دوره‌ای باستان به دوره اسلامی بودند به این ترتیب نظام اداری خود را نیز قوام بخشیدند.

دیوانسالاری دوره سلجوقی را چهار دیوان عرض، انشاء، اشراف و استیفاء اداره می‌کردند. تشکیلات سپاهی و کشوری را دیوان عرض، مکاتبات دربار و سلاطین را دیوان انشاء، امور بازرسی و نظارتی را دیوان اشراف و امور اقتصادی، مالی و مالیاتی امپراطوری را نیز دیوان استیفاء ممالک اداره می‌کرد. وزیر به عنوان مهمترین نهاد حکومتی بعد از سلطان بر سیاست‌های دیوان‌های یاد شده اعمال نظارت می‌کرد.

این پژوهش در صدد است تا ساختار و کارکردهای دیوان استیفاء را تحلیل و تبیین نماید. در وهله-ی اول ساختار دیوان، مستوفیان کل، نایبان مستوفی، عاملان، مشرفان مالیاتی و سایر مناصب مرتبط با دیوان استیفاء بررسی و در وهله بعد کارکردهای دیوان اعم از مالیات، امور مالی، تشخیص درآمد، هزینه گذاری و نقش دیوان استیفاء در تحولات سیاسی مورد بررسی قرار می-گیرد. مالیات گیری و امور مالی از جمله وظایف مهم این دیوان است. امید است در لوای پرداختن به آن بتوان تاثیر مالی این دیوان بر اقتصاد دوره سلجوقی را سنجید. نگارنده بر آن است تا با بهره-گیری از تمام منابع قابل دسترس ساختار و کارکردهای این دیوان را مورد بررسی قرار دهد.

۲. طرح مسئله

دیوان استیفاء مهمترین شاخه-ی دیوانسالاری دوره-ی سلجوقی بود که موظف به اداره-ی امور مالی و مالیاتی امپراطوری سلجوقی بود. سلاجقه از یک طرف به دلیل توسعه و گستردگی فتوحات مناطق وسیعی را زیر سیطره-ی خود نگه داشته بودند و این سیطره منابع عایداتی غنی-ای را برای آنان به ارمغان آورد و از سوی دیگر نگه داشتن این سرحدات و جلوگیری از تجزیه آن نیازمند هزینه-های گزاف در جهات مختلف بود. دیوان استیفاء موظف بود مالیه کشور را به صورت فعال نگه دارد و در باب تامین منابع عایدات امپراطوری و هزینه گذاری (بودجه بندی) راه کارهای اساسی برای جلوگیری از نابسامانی مالی در پیش گیرد.

نیاز مبرم امپراطوری به گرداندن چرخ های مالی و اداری، گسترش قلمرو حکومتی، پرداخت مواجب کارمندان کشوری و لشکری و سامان دادن به اوضاع مالی اهمیت دیوان استیفاء را آشکار می سازد. بنا به آنچه مطرح شد به نظر می رسد تاسیس نظام امپراطوری سلجوقی به عنوان حکومتی که قلمرو وسیعی را با اتکا به سپاه و دیوانسالاری گسترده و متمرکز اداره می کرد نیازمند یک نظام مالی و مالیاتی بسیار منظم و کارآمد بود تا بتواند چنین امپراطوری پهناوری را اداره کند. این پژوهش درصدد است پاسخی به این موضوع ارائه نماید که: دیوان استیفاء به عنوان مهمترین نهاد مالی از چه ساختار و کارکردهای درساماندهی امور مالی و اداره-ی امپراطوری برخوردار بود؟

۳. سوال‌های پژوهش

۱. دیوان استیفاء به عنوان یک نهاد مالی از چه ساختاری برخوردار بود؟
۲. دیوان استیفاء چه کارکردهای را بر عهده داشت؟
۳. راهکارهای مالی ارائه شده‌ی دیوان استیفاء چه تاثیری بر اقتصاد این دوره داشت؟

۴. فرضیه های پژوهش

۱. مالیات گیری و جمع آوری عواید مالی به عنوان وظیفه‌ی اساسی دیوان استیفاء از دوره‌ی ملکشاه به بعد از سوی نظامیان جمع و جبایت می‌شد.
۲. تشخیص درآمد^۱ و هزینه گذاری^۲ بودجه بندی^۳ دو کارکرد اساسی در ساماندهی اقتصاد مالی سلجوقی از سوی دیوان استیفاء بود.

۵. پیشینه پژوهش

- پژوهش در باب دیوانسالاری دوره‌ی سلجوقی با عنوان بررسی ساختار و کارکردهای این دیوان تاکنون مورد عنایت پژوهشگران قرار نگرفته است. در باب دیوانسالاری دوره‌ی سلجوقی تک نگاری هایی چند به رشته تحریر درآمده است از جمله این‌ها می‌توان به کتب زیر اشاره کرد:
۱. دیوانسالاری عهد سلجوقی اثر کارلا کلوزنر؛ که محتوای آن در بر گیرنده مواردی چون تشکیلات سیاسی، دیوانی، وزیر و جایگاه او در دربار سلاطین سلجوقی است.
 ۲. وزارت در عهد سلاطین سلجوقی تالیف عباس اقبال آشتیانی؛ همچنان که از عنوان آن بر می‌آید بیشتر وزارت را تشریح می‌کند و تنها لای مطالب وزارت است که می‌توان مطالبی جسته گریخته در باب دیوان استیفاء پیدا کرد.
 ۳. تاریخ ایران کمبریج (ج ۵) مقاله‌ی « ساختار درونی امپراطوری سلجوقی » تالیف آ . ک. س . لمبتون؛ که حاوی مطالبی چند از جمله بحث در ساختار درونی امپراطوری، عایدات، امور مالی و مالیاتی است که نسبت به دو اثر قبلی از محتوای مفیدتری برخوردار است.

۴. اصطلاحات دیوانی در دوره‌ی غزنوی و سلجوقی تالیف حسن انوری؛ مولف این کتاب فصلی جداگانه در باب دیوان استیفاء و اصطلاحات دیوانی آن طی دو دوره تاریخی را توضیح داده است.

در منابع دسته اول تالیفی در باب دیوان استیفاء یافت نمی‌شود بلکه این آثار بیشتر شرح وقایع سیاسی است تا اقتصادی و مالی، تنها لای مطالب سیاسی است که می‌توان اطلاعات جسته و گریخته در این باره پیدا کرد. از جمله این منابع می‌توان به آثار زیر اشاره کرد:

۵. سیاست نامه تالیف نظام الملک طوسی؛ که تنها اطلاعات اندکی در باب خزانه و امور مالی در آن یافت می‌شود.

۶. تاریخ الوزراء تالیف نجم الدین ابوالرجاء قمی؛ که شرح حال وزرای دوره‌ی سلجوقی است.

۷. زبدة النصره و نخبه العصرة اثر بنداری اصفهانی؛ که در آن اطلاعات نسبتاً خوبی در باب دیوان استیفاء و امور مالی می‌توان پیدا کرد.

۸. سلجوقنامه تالیف ظهیرالدین ظهیری نیشابوری که در باب منابع عایدات دوره‌ی سلجوقی مناسب است.

نگارنده بر آن است تا با بهره گیری از این اطلاعات پراکنده سعی در روش ساختن دیوان استیفاء نماید چون محتوای این منابع بیشتر شرح وقایع سیاسی است تا دیوانسالاری.

۶. اهمیت و ضرورت پژوهش

اهمیت

در این پژوهش سعی می‌شود تاثیر امور مالی و مالیاتی در وقایع سیاسی بررسی و نقش دیوان استیفاء در اداره‌ی حکومت تبیین گردد. تاسیس نظام امپراطوری سلجوقی به عنوان حکومتی که قلمرو وسیعی را با اتکا به سپاه و دیوانسالاری گسترده و متمرکز اداره می‌کرد نیازمند یک نظام مالی و مالیاتی بسیار منظم و کارآمد بود تا در پرتو آن بتواند چنین امپراطوری پهناوری را اداره کند. بررسی وضعیت این نظام مالی و مالیاتی در لوای موضوع پردازی‌های حاضر می‌تواند چشم انداز عمیق تری در رابطه با چگونگی نظام هزینه بندی در ادوار بعد را در برابر محققان بگشاید.

ضرورت

عدم تمرکز و تحقیق پژوهش های در دسترس در این موضوع سبب می‌شود پژوهش حاضر اجتناب ناپذیر گردد. تاکید بر توسعه‌ی قلمرو حکومتی از سوی سلاطین سلجوقی و مسئولیت عهده دار بودن تامین درآمد و هزینه های

انجام این کار از سوی دیوان استیفاء، تلاش جهت سروسامان دادن به اوضاع اقتصادی و مالی ضرورتی است که پژوهش حاضر به آن نظر دارد.

۷. اهداف پژوهش

۱. روشن ساختن ساختار و کارکرد های دیوان استیفاء در دوره های سلجوقی.
۲. تبیین روال کار اداری، اقتصادی، مالی و مالیاتی دیوان استیفاء.
۳. سنجش تاثیر مالی و مالیاتی دیوان استیفاء بر اقتصاد این دوره.
۴. بررسی رابطه بین مستوفیان و ساختار قدرت سیاسی و نحوه ای تاثیر گذاری مستوفیان بر حوادث سیاسی.
۵. بررسی رابطه بین تمرکز، تسلط و نظارت حکومت مرکزی بر سازوکار دیوان استیفاء.
۶. بررسی رابطه ای آشفته گی اوضاع سیاسی و تاثیرات آن بر روال کار دیوان استیفاء.
۷. سنجش تاثیر مالیات گیری از سوی نظامیان و مقطعان بر دیوان استیفاء.

۸. قلمروهای پژوهش

قلمرو زمانی: این پژوهش از نظر زمانی فواصل بین سال های ۴۴۷ تا ۵۹۰ ه. ق را در بر می گیرد.

قلمرو مکانی: این پژوهش از نظر مکانی قلمرو حکومت سلجوقی در ایران و عراق (عراق عرب و عجم) را در بر می گیرد.

قلمرو موضوعی: از نظر موضوعی این پژوهش در نظر دارد امور مالی و اقتصادی دوره ای سلجوقی را بررسی نماید.

۹. روش پژوهش

روش مورد استفاده این پژوهش توصیفی-تحلیلی است که بر توصیف و تحلیل داده های مربوط به دیوان استیفاء استوار است یعنی مفاهیم کارکردی دیوان استیفاء از جمله [تشخیص عایدات و هزینه گذاری] و مفاهیم ساختاری از جمله [مناصبی چون مستوفی، نایب مستوفی، عامل، مشرف، شحنة و ...] توصیف سپس مسایل مربوط به هر کدام تحلیل خواهند شد. پژوهشگر در باره ای جوانب مختلف موضوع اطلاعاتی گردآوری می کند تا تصویری نسبتاً صحیح

از موضوع ارائه و ارتباط معنا داری بین آن‌ها ایجاد شود. در این روش پژوهشگر با قرار دادن خود در زمان دوره‌ی تحقیق [دیوان استیفاء دوره سلجوقی] می‌کوشد این ارتباط را ایجاد نماید.

۱۰. تعریف مفاهیم

۱. ساختار: در معنای عام، طرز آرایش اجسام مرکب از اجزای مادی، دارای هویت و ماهیت متعدد و مختلف و در معنای خاص، چگونگی ساختمان، ترتیب اجزا و بخش‌های یک نهاد یا ارگان را ساختار گویند.

۲. کارکرد: مجموعه‌ای از وظایف و اموراتی که یک نهاد بر عهده دارد و به عنوان وظایف اساسی خود سعی در اجرای آن‌ها دارد.

۴. بحران مالی: موقعیتی که در آن ارزش مسکوکات موسسات مالی [مثلاً دیوان استیفاء در این پژوهش] یا دارائی موسسات مالی دچار کاهش و نقصان می‌شود.

۵. سیاست مالی: استفاده از مخارج و فعالیت‌های درآمد زای حکومت برای رسیدن به اهداف خاص.

۶. تشخیص عایدات: مشخص نمودن منابع درآمد حکومتی از سوی یک مرجع مالی (دیوان استیفاء).

۷. هزینه گذاری: مجموع کل مخارج عمومی حکومت طی یک سال مالی در یک ظرف زمانی مشخص از سوی یک مرجع مالی.

۸. رقابت دیوانی: اعمال کشمکش و رقابت کارگزاران حکومت بر سر اعمال قدرت بیشتر نسبت به همدیگر در حوزه‌ای مشخص.

۱۱. محدودیت‌های پژوهش

۱. برخی از منابع دسته اول این پژوهش به زبان عربی تالیف شده‌اند و فاقد ترجمه فارسی هستند و استفاده از آن برای نگارنده پژوهش مشکل است.

۲. در بحث ساختاری دیوان استیفاء اطلاعات اولیه آن بسیار محدود و ناچیز است.

۳. اطلاعات ضد و نقیض در باب موضوع در منابع به طوری که هر پژوهشگری در این حیطه به فعالیت می‌پردازد سر از دربار و دیوان در نمی‌آورد.

۴. در پرده ابهام قرار گرفتن اعمال دیوان استیفاء با وجود اینکه یکی از دیوان‌های حساس حکومتی در دوره‌ی سلجوقی بوده است.

۵. نامشخص بودن و عدم آگاهی از روال کار این دیوان با پایان یافتن اقتدار سلاجقه بزرگ.

۱۲. ابزارهای گردآوری اطلاعات

پژوهشگر در باب گردآوری اطلاعات از منابع متعددی چون دانشنامه‌ها، دایرة المعارف‌ها، منابع دسته اول، تحقیقات و مقالات سود جسته است. روش مورد استفاده این پژوهش نیز روش کتابخانه‌ای است که روش مناسبی در فضای تحقیقات تاریخی است. ابزار عمده‌ی گردآوری اطلاعات در پژوهش حاضر نیز فیش برداری است.

۱۳. ساماندهی پژوهش

این پژوهش در سه بخش، هفت فصل ارائه می‌گردد. بخش اول مربوط به ساختار، بخش دوم مربوط به کارکردها و بخش سوم نیز مربوط به شرح حال مستوفیان است.

فصل اول از بخش اول را مسائلی چون دیوانسالاری [دو دوره‌ی غزنوی و سلجوقی]، سابقه‌ی ایرانیان در دیوانسالاری، ساختار دیوان استیفاء و خصال مستوفی در بر می‌گیرد.

فصل دوم از بخش اول به مواردی چون مناصب مرتبط با دیوان استیفاء [مناصبی چون مشرف، شحنة، عامل، رئیس، دبیر جامه، محصلانت مالی و ...]، شعبات دیوانی دیوان استیفاء، خزانه، مصارف خزانه و رابطه‌ی دیوان استیفاء با نهاد وزارت می‌پردازد.

فصل سوم از بخش اول به مباحثی چون شیوه‌ی کار دیوان استیفاء [در ایالات مختلف امپراطوری برای برآورد کردن مقدار مالیات دریافتی و پرداختی به حکومت از سوی کارگزاران دیوان استیفاء گزارش گیری صورت می‌گرفت؛ کارگزاران دیوان استیفاء در دفاتر مالیاتی خود مقدار مالیات دریافتی و پرداختی هر مزرعه، منطقه یا ولایتی را طی یک سال برآورد می‌کردند و معلوم می‌کردند که هر ناحیه یا ایالت چقدر هزینه، مصرف و یا اینکه چقدر درآمد داشته و گزارش حاصله را به دیوان استیفاء ارسال می‌کردند در استیفای کل اسناد دریافتی از کارگزاران مطالعه و بررسی شده و میزان مالیاتی که کارگزاران می‌بایست از مردم اخذ کنند دوباره تحویل آنان می‌دادند و در هزینه گذاری نیز به همین شکل بود] دفاتر ثبت مالی و مقدمات علم استیفاء می‌پردازد.